

6. Закон України «Про прожитковий мінімум» // Урядовий кур'єр. – 1999. – № 154. – 18 серпня. Основні показники соціального розвитку України (станом на 1 січня 2006 року та деякими подальшими змінами) // Київ: Федерація профспілок України. – 2006.

7. Мінімальна гарантована заробітна плата в країнах Європейського Союзу // Єдність. Інформаційний вісник Профспілки працівників освіти і науки м. Києва. – 2005. – № 6.

8. Праця в Україні у 2005 році: Стат. збірник. – К.: Держкомстат. України. – 2006.

In the article probed differentiation of population of Ukraine after pay both after the types of activity and after the regions of dwelling. Basic disproportions of presently operating model of payment of labour are marked, the ways of transformation of payment of labour are indicated.

УДК 314.18 : 316.42 (477)

Дробко Т. М.

ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК: СУТЬ ТА ГОЛОВНІ ЧИННИКИ ЗРОСТАННЯ ЙОГО РІВНЯ

У статті узагальнено теоретичні аспекти визначення понять людський розвиток та концепція людського розвитку. Визначено та охарактеризовано основні проблеми людського розвитку в Україні та проаналізовано головні чинники, які здійснюють найбільший вплив на рівень людського розвитку.

Ключові слова: людський розвиток, концепція людського розвитку, людський потенціал, рівень освіти, рівень людського розвитку.

I. Вступ. Значення питання людського розвитку в сучасному світі постійно зростає у зв'язку з посиленням соціальної орієнтації економіки у розвинутих країнах та загостренням проблем нерівномірності розвитку населення.

Згідно з сучасними принципами формування ефективної соціально-економічної стратегії демократичних держав забезпечення пріоритету людського розвитку займає одне з провідних місць. Досягнення цієї мети передбачає створення сприятливого з позицій людського розвитку середовища – економічного, політичного, екологічного.

Дослідження проблем розвитку людського розвитку та людського потенціалу є порівняно новим науковим напрямом економічної науки. Проте, на сьогодні вже існують певна методологічна, методична та інформаційна бази з цього питання. Значний внесок у розробку теоретичних та практичних аспектів дослідження людського розвитку належать зарубіжним вченим – А. Сену, С. Валентею, О. Кузнецовій, Л. Нестерову, А. Саградову. В Україні питаннями концепції людського розвитку та його проблемами займається велике коло науковців, зокрема серед них: О. Грішнова, Е. Лібанова,

О. Макарова, О. Палій, С. Пирожков, В. Стещенко, А. Колот та інші.

З метою сприяння підвищення людського розвитку, урахування регіональних відмінностей у рівнях людського розвитку та його базових аспектів потребують розробки та обґрунтування на рівні державної політики. Недосконала державна політика цього напрямку може призвести до подальшого його зниження, загострення диспропорцій у розвитку регіонів країни.

II. Постановка завдання. Метою статті є пояснити основну ідею й логіку концепції людського розвитку, з'ясувати взаємозв'язок економічного зростання, рівня освіти і людського розвитку, проаналізувати динаміку показників людського розвитку в Україні та її місце в світі.

III. Результати дослідження. Глобальна концепція людського розвитку історично й логічно виникла на базі теорії людського капіталу й стала одним з найкращих досягнень людської цивілізації. На відміну від теорії людського капіталу, яка доводить економічну доцільність удосконалення людини саме як чинника виробництва, концепція людського розвитку виходить з первинної самоцінності розвитку людини, з того, що виробництво існує заради розвитку людей, а не люди – заради розвитку виробництва [1].

Актуальність проблеми зростає з моменту здобуття Україною незалежності та відмови від старої соціально-економічної системи. Постає питання про вибір стратегії подальшого розвитку держави. Необхідність проведення економічних реформ з орієнтацією на зростання добробуту народу зумовило обрання концепції сталого людського розвитку як основи подальшо-

го розвитку українського суспільства. Останнє викликало необхідність досконалого вивчення всіх аспектів людського розвитку для розробки такої стратегії та втілення її в життя.

Саме тому на сучасному етапі надзвичайно актуальними є наукові дослідження щодо розробки уніфікованих підходів до оцінки рівня людського розвитку та його базових аспектів, виявлення закономірностей та факторів, що визначають його рівень, а також обґрунтування шляхів та ефективних механізмів забезпечення сталого розвитку людського потенціалу.

Концепція людського розвитку як особлива теоретична система й орієнтована на практику державного управління методологія виходить з визнання неможливості звести суспільний прогрес до зростання грошового доходу чи примноження матеріального багатства. В її основі – принцип, згідно з яким економіка існує для розвитку людей, а не люди – для розвитку економіки. За жодних темпів економічного зростання суспільний прогрес неможливий, якщо не реалізовані три ключові можливості для людини – прожити довге й здорове життя; набуті, розширювати й оновлювати знання; мати доступ до засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя. Людський розвиток визначається як процес зростання людських можливостей, що забезпечується політичною свободою, правами людини, суспільною повагою до особистості, здоровим довкіллям. Матеріальний добробут розглядається лише як одна з базових можливостей вибору, але воно не є всепоглинаючою метою [2, 79].

Людський розвиток розглядається і як процес розширення людського вибору, і як досягнутий рівень добробуту людей. Говорячи про розширення вибору, мають на увазі, що фактично цей вибір стосується безмежного кола проблем, які впливають на життя людей, і коло це історично та територіально змінюється [1].

Концепція людського розвитку часто ототожнюється з концепцією людського капіталу. Вони мають чимало спільного, однак далеко не тотожні. Центральним елементом концепції людського розвитку є людський потенціал, який за своїм змістом є значно ширшим поняттям, ніж людський капітал. У концепції людського капіталу інвестиції в людину розглядаються передусім як засіб збільшення продуктивності праці та доходу, і саме цим визначається їхня економічна ефективність. У концепції людського розвитку високорозвинута благопо-

лучна людина – це мета, а забезпечення її добробуту є кінцевим і єдиним завданням розвитку, людський потенціал розглядається не як засіб досягнення добробуту людей, а як невід’ємний компонент їхнього добробуту [2, 80].

За логікою концепції людського розвитку, розширення пропозиції товарів і послуг у результаті зростання їх виробництва може сприяти розширенню можливостей людини, а може й ні. В усякому разі, це сприяння відбувається не прямо і неоднозначно, тож не може бути самоціллю. Отже, обсяг валового національного продукту не може бути основним і єдиним показником рівня розвитку країни. Більше того, зростання виробництва та доходів сприяє розвитку людського потенціалу дедалі повільніше, тобто здатність матеріального збагачення розширювати можливості людей дає дедалі меншу віддачу. Витрати на освіту, зміцнення здоров’я, інші аспекти розвитку людей дають економічну віддачу, яка нерідко перевищує віддачу від інвестицій у фізичний капітал, тому ці види витрат також слід визнавати інвестиціями. Тож за логікою концепції людського розвитку саме люди стають центром, фокусом теорії розвитку, оскільки вони є водночас і головною метою суспільного розвитку, і найважливішим його чинником, і інструментом свого власного розвитку [1].

Таким чином, вибір орієнтованого на людський розвиток типу економічного зростання вимагає своєрідного перелому в поглядах на співвідношення економічного та соціального аспектів розвитку. У традиційному трактуванні соціальний аспект вважався похідним від економічного, людський розвиток – залишковим додатком до економічного, причому у традиціях переважно індустріального розуміння економічного добробуту та могутності. Але інформаційна революція вже відкрила новий, постіндустріальний образ економічної моделі побудови суспільства, в якому економічна могутність створюється та примножується переважно за рахунок творчої інноваційної праці – управління інформаційними потоками, створення високих технологій тощо. Це передбачає обов’язковою умовою високу трудову мотивацію та безперервний розвиток людей, а відповідно – постійне зростання людських потреб і цінностей та можливостей їх задоволення [2,86].

Вумовах глобалізації світового економічного простору конкурентні переваги отримують

економіки, які базуються на знаннях. Тому саме освітній чинник має стати запорукою інтеграції України в світову економіку, а для цього необхідно розвивати сферу високих технологій та проводити широку інформатизацію суспільства. На превеликий жаль, Україна відстає від інших розвинених країн за показниками освіти, науки і технологій, хоча при цьому має високий рівень економічного, наукового і трудового потенціалу [3,73].

Нині освіта і наука в розвинених країнах перетворюються на потужну виробничу силу, досить інтенсивно будується економіка знань, розвиваються інноваційні технологічні процеси, а отже, зростає рівень людського розвитку.

Україна, як і більшість розвинених країн, оголосила своїм головним завданням побудову інноваційної економіки, але основою нашої економіки залишається енергетично-сировинний характер економіки, а для створення одного долара ВВП Україна використовує до тонни сировини, тоді як розвинені країни, наприклад США, – в сотні разів менше [4].

У 2010 році опублікована чергова щорічна доповідь Програми розвитку ООН «Реальне багатство народів: шляхи розвитку людини», яка присвячена 20-річчю таких доповідей. В її основу, як і раніше, покладено Індекс розвитку людства (ІРЛ). У кожній з 169 держав окремі країни він вираховується, виходячи із:

- здоров'я і довголіття, вимірювані показником очікуваної тривалості життя при народженні;

- доступу до освіти, вимірюваний рівнем письменності дорослого населення і сукупним валовим коефіцієнтом обхвату освітою.

- гідного рівня життя, вимірюваний величиною валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення в доларах США по паритету купівельної спроможності (ППС) [5].

При цьому, Індекс розвитку людини у 2010 році піддався істотному корегуванню. У доповіді використовуються статистичні дані і методики розрахунку показників доходу, здоров'я і утворення, які раніше були відсутні в багатьох країнах.

Окрім ІЛР за 2010 рік, нинішнє дослідження містить три нові статистичні показники: індекс розвитку людського потенціалу, скорегований з врахуванням нерівності, індекс гендерної нерівності і індекс багатовимірної бідності. У звіт також включені таблиці різних індикаторів розвитку людини, у тому числі по

демографічних тенденціях, економіці, освіті, здоров'я і інших показниках.

Країни світу розподілені за чотирма категоріями ІРЛ: з надзвичайно високим рівнем його розвитку (42 країни, у 2009 – 38 країн), серед якої є країни з колишнього СРСР, зокрема Естонія (34 місце), з високим рівнем (43 країни, у 2009 – 45 країн), Литва (44), Латвія (48), Білорусь (61), Росія (65 місце, у 2009 – 75), Казахстан (66), Азербайджан (67), Україна (69 місце, у 2009 – 85), Вірменія (76), з середнім розвитком (41 країна, у 2009 – 75 країн), серед яких інші країни колишнього СРСР та країни з його низьким розвитком (41 країна, у 2009 – 24 країни) [5].

По першому показнику – здоров'я і довголіття – Україна потрапила в дев'ятку держав, де очікувана тривалість життя нижча показників 1970-х років, шість із них – країни Африки на південь від Сахари. Ще три – Білорусь, Україна та Росія. І якщо зниження тривалості життя в країнах Африки пов'язується із епідемією ВІЛ/СНІД, то скорочення очікуваної тривалості життя в Україні, Росії та Білорусі торкнулося, в першу чергу, чоловіків і виникло через зростання масштабів алкоголізму та стреси, пов'язані з переходом до ринкової економіки й високою інфляцією, безробіттям і невпевненістю в завтрашньому дні. Так, одне з досліджень виявило, що в період між 1990 і 2004 роками у 21% із 25 тис. чоловіків, які померли в Сибіру, причиною смерті називалася майже смертельна концентрація етанолу в крові. І хоча тривалість життя збільшилась до 68,6 років з 68,2 років у 2009 році, у рейтингу вона посідає 104 місце. Найбільша тривалість життя у країнах з найвищим рівнем ІЛР: Японія – 83,2 роки, Гонконг – 82,5 років, Швейцарія – 82,2 роки. Найменша – Лесото – 45,9 років та Афганістан – 44,6 років [5].

За другим показником – доступ до освіти – Україна посіла 17 місце з середньою тривалістю навчання у 11,03 роки. Найбільший цей показник в Норвегії – 12,6 років, найменший в Мозамбіку – 1,2 роки. За індексом освіти Україна (0,795) випереджає такі країни, як Іспанія (22-ге місце з індексом освіти 0,781), Велика Британія (24-те місце, 0,766), Франція (27-ме 0,751), Польща (30-те 0,728), Італія (32-ге 0,706), Білорусія (35-те 0,683), Португалія (41-ше 0,670), Російська Федерація (53-ге місце, 0,631). Індекс освіти у світі – 0,436, тобто Україна його перевищує в 1,8 рази.

За третім показником гідного рівня життя або валового національного доходу на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) у доларах США Україна посідає 90-те місце. Вона з показником 6535 дол. США знаходиться нижче Албанії, Азербайджану, Туркменістану та Китаю. У середньому в світі цей показник становить 10631 дол. США (за ПКС), що в 1,6 рази більше, ніж в Україні [5].

Освіта населення – як виявили результати аналізу – здійснює найбільш помітний вплив на рівень людського розвитку регіону. Отже, регіональна варіація за цією ознакою має надзвичайно важливе значення не тільки для пояснення ситуації, що склалася, а передусім для формування ефективної стратегії розвитку регіону. З відібраних для дослідження 8 індикаторів найбільш вагомими виявились ті, що характеризують охоплення населення різними ступенями освіти та досягнутий рівень освіти:

- охоплення дітей дошкільними закладами, %;
- охоплення дітей початковою освітою, %;
- охоплення дітей та підлітків базовою середньою освітою, %;
- охоплення дітей та підлітків повною середньою освітою, %;
- чисельність студентів ВНЗів I-II рівня акредитації, на тис. осіб віком 15-23 роки;
- чисельність студентів ВНЗів III-IV рівня акредитації, на тис. осіб віком 17-23 роки;
- середня тривалість навчання, років;
- частка осіб із вищою освітою в населенні старше 25 років, % [6, 13].

Перші місця за інтегральним індексом рівня освіти у 2009 році належать містам Києву (0,811) та Севастополю (0,714), а також Київській області (0,599). В регіонах-лідерах спостерігається найвищий в країні рівень охоплення дітей базовою середньою освітою (100% по кожному регіону) та досить високими рівнями охоплення дітей початковою освітою (Київська область – 100%, м. Київ – 99,8%, м. Севастополь – 96,4%) і дошкільними закладами (м. Севастополь – 67%, Київська область – 65%, м. Київ – 64%).

Останні позиції у 2009 році знову розподілили між собою, як і у 2008 році, Сумська (0,315), Вінницька (0,315), Тернопільська (0,298), Луганська (0,280) та Івано-Франківська (0,272) області. Відставання цих регіонів обумовлене різними причинами: якщо західні регіони у своїй більшості відстають за рівнем

охоплення дошкільною освітою та повною середньою, то Сумська та Луганська області є аутсайдерами за рівнем охоплення початковою та базовою середньою освітою.

Порівняння первинних показників та інтегрального індексу рівня освіти за 2008 та 2009 роки демонструє достатню стабільність параметрів. Найвизначніше підвищення показників освіти відбулося у Донецькій області, яка перемістилася з 21 місця у 2008 році на 17 у 2009 році. Поряд з цим, погіршення показників рівня освіти відбулось у Хмельницькій та Закарпатській (на 3 позиції кожна) областях [6, 14].

Нагальною потребою на сьогодні в напрямку розвитку науки є реальна потреба розробляти комплекс ефективних заходів, які були б спрямовані на взаємодію університетів, наукових центрів і виробництва, і, як наслідок, на створення конкурентоспроможної на світовому і вітчизняному ринках продукції. Без цього можна забути про пріоритети інноваційно-інвестиційного розвитку економіки нашої країни. Тому потрібно збільшувати обсяги фінансування на реальну науку зі створення конкурентоспроможної продукції, а не витратити кошти на складання звітів про успішно виконані наукові дослідження. Варто змінити тенденції в інноваційній діяльності, оскільки в Україні зменшується кількість наукових розробок та представників, які займаються інноваційною діяльністю. Держава має розробити нову концептуальну схему заохочень молодих вчених і отримати результат – конкурентоспроможну продукцію на світовому ринку продукції. Тільки нова концептуальна схема, в якій будуть ефективно функціонувати всі складові (якісна освіта – вчений – інновація – впровадження у виробництво – отримання ефекту), дасть змогу побудувати інноваційну модель розвитку й економіки знань в Україні. Крім того, для «омолодження» кадрів в науці необхідно розробляти комплекс мотиваційних заходів [3, 74].

IV. Висновки. У розвинутих країнах визнання продуктивної природи вкладень у людський розвиток має своїм наслідком збалансоване співвідношення економічної та соціальної складових суспільного прогресу, соціально орієнтовану економіку, високі темпи розвитку з «людським обличчям» [1].

У період соціально-економічної трансформації відбувається розбудова нових відносин в усіх галузях суспільного життя. На відміну від глобального індексу людського розвитку під

час оцінки освіти країн перехідного періоду більшого значення набуває не інтегральний показник охоплення всіма рівнями освіти, а часткові показники охоплення базовою, загальною середньою та вищою освітою, оскільки тільки збільшення всіх рівнів освіти свідчить про подолання кризи в цій галузі. До того ж, це збільшує вагу освіти в інтегральному показнику людського розвитку.

Отже, порівнюючи основні показники освіти і науки в контексті людського розвитку в Україні та в розвинених країнах можна зробити висновок, що саме освіта і наука можуть вивести економіку країни на новий рівень людського розвитку. Сучасний зміст освіти має бути побудований на принципах науковості і інноваційності, при широкому впровадженні освітнього кредитування. В інноваційній діяльності пріоритетами мають стати випуск конкурентоспроможної продукції, а для цього необхідно збільшити обсяги фінансування на науку і розробити мотиваційний механізм залучення молодих науковців.

1. Васильченко В. С., Гриненко А. М., Грішнова О. А., Керб Л. П. – Навч. посіб. К.: КНЕУ, 2005. – 403 с. – <http://buklib.net/>.

2. Грішнова О. А. Людський розвиток: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2006. – 308 с.

3. Заюков І. В. Освіта та наука – головні чинники людського розвитку України // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 5. – С. 72-74.

4. Лібанова Е. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз (колективна монографія) / За ред. Е. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.

5. Підсумковий моніторинг розвитку соціальної сфери України за 2010 рік – Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України – <http://www.cpsr.org.ua/>.

6. Регіональний людський розвиток: Статистичний бюлетень, Державний комітет статистики України. – Київ. – 2010. – 43 с.

The article summarizes theoretical aspects of the definitions of the concept of human development and human development. Identified and characterized the major problems of human development in Ukraine and analyzes the main factors that make the greatest impact on human development.